

Јелена ЈОВАНОВИЋ /Београд/

ЈЕДАН НОРМАТИВНИ ПРОБЛЕМ У ЛИНЕАРНОЈ СТРУКТУРИ РЕЧЕНИЦЕ И НАЧИН ЊЕГОВОГ ПРАКТИЧНОГ РАЗРЕШАВАЊА У ТЕКСТОВИМА ПРОФ. Р. БОШКОВИЋА

1. НЕКОЛИКЕ НАПОМЕНЕ УНАПРЕД

1. У овом раду намеравамо се бавити позицијом глаголских енклитика у саставу тзв. именског предиката — тј. у функцији глаголске споне у комбинацији са именским, придевским и прилошким предикативом, како се на то гледа у *Српској синтакси* Р. Симића и Ј. Јовановић¹. Проблем видимо у статусу тога гледајући према помоћном глаголу употребљеном у оквиру сложених глаголских облика.

а) Колико нам је познато, у расположивој литератури само је А. Белић једном напоменом у *Историји српскохрватског језика* упутио на могућу разлику ове две функције глагола *бити*. „Од њега се — по Белићу — употребљавају краћи облици: сам, си, је, смо, сте, су — прво, као глаголске споне у реченицама за везивање именског предиката са субјектом; друго, за образовање перфекта”².

б) У *Српској синтакси* ми смо глаголску спону окарактерисали као ближу егзистенцијалном него помоћном глаголу. „Узећемо у ближе разматрање — каже се тамо³ — два примера: — Највеће добро *јесте* част; — Живот и онако *није био* моја јабука. — Прво што можемо утврдити, *јесте* да глагол на неки начин потврђује, у првом, или негира, у другом

¹ Р. Симић и Ј. Јовановић, *Српска синтакса*, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика Београд и Јасен Никшић, Београд 2002, св. I, 313-315.

² А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 2, Речи са конјугацијом, 2. изд., Научна књига, Београд 1963, 29.

³ Р. Симић и Ј. Јовановић, *Српска синтакса*, св. I, 314-315.

случају, сигнификацијску еквиваленцију термина које повезује: ‘највеће добро’ и ‘част’ јесу исто, исти денотат, исти вредносни ентитет; ‘живот’ и ‘моја јабука’ сасвим се разилазе као ентитети — њихов идентитет је негиран. При томе је денотат ‘живот’ сигнификован само првим термином, док други остаје без денотата, њему је оспорена ингеренција називања ‘живота’, а није упућен ни на који из круга тематског садржаја конструкције. Зачуђени смо да се може говорити како о постојећем и непостојећем, како би рекао Аристотел, тако исто и о компетенцији или некомпетенцији термина да сигнификују дати денотат.

в) Посебност глаголске споне у односу на помоћни глагол, сем у семантици, огледа се и у линеарној позицији њеној. Енклитички облик помоћног глагола, наиме, по правилу тежи другој, одн. постиницијалној позицији; то вреди наравно и за глаголску спону, али она је у томе нешто инертнија: нерадо напушта позицију између субјекта и предиката, и кад то није сврсисходно са гледишта постиницијалности.

Друго што се дешава у нашим конструкцијама — јесте управо провера компетенције или некомпетенције термина као вршилаца сигнификативне функције у датој прилици и њихове еквиваленције или нееквиваленције у том правцу. При томе они не функционишу појединачно, него један у односу на други, као у некој врсти поредбене конструкције. Тиме из сасвим другог смера долазимо до закључка о синтаксичкој равноправности термина у функцији субјекта и предикат(ив)а, али истовремено утврђујемо и да је глаголска спона ближа егзистенцијалном него помоћном глаголу”.

ва) „У случају — пише даље у *Српској синтаки* — кад је у претпољу јединица синтаксички чвршће везана за субјекат: — *Цео заселак је* својина...; — *Тaj устав је* био плод... — енклитика се само прикључује субјекту..., али не продире међу овако уско повезане делове, и не смешта се у постиницијални положај...⁴.

вб) Конструкција: — *Ови уставни* прописи *су* били клица... — сасвим одговара претходном опису. И овде је у претпољу синтаксички компактна вишечлана конструкција. Разлика је само у броју чланова претпоља, а с тим и субјекатске синтагме. Осећамо да оваква пози-

⁴ Р. Симић и Ј. Јовановић, *Српска синтакса*, св. IV, 916. „Експериментом би — наставља се на истом месту — такав положај енклитике могао бити достигнут: — *Цео је* заселак својина...; — *Тaj је* устав био плод... — Као што би она могла бити умерена и за једно место даље од постиницијалног положаја, наглашавајући интонацијску депресију на месту где се управо сада (тј. у почетној верзији примера) налази: — *Цео заселак својина је*...; — *Тaj устав био је* плод...”.

ција енклитике не одговара бољем језичком осећању. Да бисмо уочили у чему је разлог, направимо измене у нашем примеру додајући нове атрибуте субјекту: — *Ови најновији уставни прописи су* били клица... → — *Ови наши најновији уставни прописи су* били клица... — Осећамо како је енклитика све мање прихватљива на том месту, тј. како је све више недобродошла. Број места којима се мери њена удаљеност од другог места у конструкцији мерило је њене добре линеарне ситуираности...⁵.

3. Додајемо овде да је могуће и другачије разрешење ове линеарне nelaгоде. На њу је указао Т. Маретић у својој граматичкој, али само практичним поступком трансформације, не објашњавајући поступак. „Како енклитике не могу стајати на почетку реченице — пише он у својој *Граматичкој*⁶, — тако не могу стајати ни на почетку другог дијела оне реченице која је уклопљеном реченицом раздвојена. Зато би нпр. рђаво било рећи: *људи, који раде око напретка народа свога, су достојни похвале*, него треба: *људи, који..., јесу достојни*, или: *достојни су похвале...*”. — Реконструкцијом са неенклитичким обликом глаголске споне Маретић је у цело питање унео нови моменат, јер је показао да некада она радије остаје тамо где је, па ма по цену да добије акценат, него што се превлачи у позицију која јој као енклитичкој одговара.

4. Општа констатација вероватно би гласила „да енклитички облик глаголске споне у служби предиката радије задржава своју позицију између субјекта и предикатива него што се друге енклитике задржавају у својој примарној позицији”⁷.

Ми смо у *Српској синтакси* ово назвали ‘имобилношћу’ споне.

2. ОПШТЕ СТАЊЕ У КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

1. На нешто нове грађе показаћемо оно што је утврђено и у *Српској синтакси*, тј. да се у структурама са субјектом, споном и предика-

⁵ „Заиста — наставља се на истом месту — сада осећамо да је она (тј. енклитика) много прихватљивија унутар субјектске синтагме него после ње: — *Ови су наши најновији уставни прописи били клица...* — Сем тога, прихватљив је и повратак енклитике у њен првобитни положај, уз инсистирање, наравно, на издвојености субјекта и његових пратилаца из главнине конструкције: — *Ови наши најновији уставни прописи били су клица...*”.

⁶ Т. Маретић, *Граматика хрватскога или српскога књижевног језика*, 3. изд., МХ, Загреб 1963., 470.

⁷ Р. Симић и Ј. Јовановић, *Српска синтакса*, св. IV, 923.

тивом — спона понаша различито с обзиром на број чланова и синтаксички састав дела конструкције испред споне.

2. Субјекат је, како је одвећ познато, у српском језику факултативни реченични конституент, што значи да се налази примера и само са објављеном позицијом предикатива. Тада глаголска спона није више ‘спона’, јер не повезује делове реченице, већ је само носилац личних ознака, тј. обележја предикативности, одн. ‘реченичности’ конструкције. У примеру⁸:

Глув је потпуно већ давно ИА С 118 —

придев *глув* има статус предикатива, а субјекат (реч је о ‘Тоји’) није исказан. Енклитика је ситуирана после предикатива, јер је то њен регуларни постиницијални положај (речи које долазе после ‘је’ нису њиме повезане са претходним придевом, већ детерминишу придев без ознака детерминативне функције (јукстапонирани детерминативи прилошког типа). Нормативни статус конструкције је регуларан, па је са тога гледишта она стилски неутрална.

3. У формацијама са једночланом субјекатском позицијом на почетку ситуација је сасвим проста, јер енклитички глаголски облик споне долази за њим, а то је његов оптимални постиницијални положај.

а) Чест је у нашим примерима заменички субјекат:

То су безбројне стазе које као конци и гајтани шарају брда и падине око вароши... ИА С 9; *Ово је* светли, не светли, него вагрени период живота ИА С 109; *Ја сам* болестан, и нека ме оставе на миру ИА С 115; *То су* мали, често нејасни, цртежи са насловима пуним ироније... ИА С 115; *То су* два лица живота ИА С 124; ...*то је* тако. ИА С 124; *То је* нужан предуслов за земљорадњу и сточарство... ИстС 14.

Једини коментар који би се могао дати овим прозирним примерима — јесте да су са нормативног гледишта потпуно уобичајени, а са стилистичког: да су неутрални.

⁸ Грађа је ексцерпирана из следећих текстова: И. Андрић, *Стазе, лица пределе*, Просвета, Београд 1963. (ИА С); Д. Срејовић и др., *Историја српског народа*, књ. 1, СКЗ, Београд 1981. (ИстС); М. Павловић, *Santa Maria della Salute Лазе Костића*, у књ.: Д. Недељковић и М. Радовић, ‘Уметност тмачења поезије’, Нолит, Београд 1979., 410-426 (МП Кост.); З. Глушчевић, *Настасијевићева поема ‘Речи у камену’*, исти зборник као претходно, стр. 588-807 ЗГ Наст.); Р. Бошковић, *Чланци и расправе*, ЦАНУ, Титоград 1978. (РБ Ч).

б) И форме са номиналним субјектом истог састава и типа делују сасвим уобичајено. Стога је и непотребно показивати то на више примера, па наводимо само неколике потврде да се подсетимо о чему је реч:

Гоја је у то време не само познат сликар гоблена него и портретиста у моди ИА С 110; **Бердап** је једино подручје у југоисточној Европи које је адекватно истражено... ИстС 7; **Пас** је на Власцу и Лепенском Виру ритуална, култна животиња, а култна је, без сумње, била и прва култивисана житарица ИстС 13;

Гоји је тридесетак година ИА С 109.

Коментар је и овде готово непотребан. Напоменимо само да је последњи наведени случај, који смо издвојили у посебну групу, посебан само по облику и синтаксичком статусу субјекта — у питању је тзв. ‘логички’ субјекат, којем је у *Српској синтакси* дат адекватнији назив — рекцијски.

4. Субјекатска позиција каткада је запоседнута сложенијом конструкцијом у којој се налази прономинални елемент ‘то’, којем претходи номинална јединица, сама или праћена атрибутима или сл.:

Та нада, **то** је оно што као последње видимо у сваком вину док га држимо, и док загревамо престудену чашу топлином свога длана... ИА С 86; Лице, **то** је цвет на тој биљци која се зове човек ИА С 91; Прво право вино из мога сећања, **то** је оно из библијске приче о милосрдном Самарићанину ИА С 84;

Видите, уметник **то** је ‘сумњиво лице’, маскиран човек у сумраку, путник са лажним пасошем ИА С 125.

Између ‘то’ и номиналне речи која му претходи (не говоримо о пратиоцима), успостављен је однос апозиције и управне речи. Између осталих посебности код апониране конструкције препознајемо и појачајну функцију, дакле стилски активирајућу. Што се тиче нормативне стране, овакве су формације уобичајене, рекло би се уобичајеније у свакодневној комуникацији него нпр. у научном и другим стиловима стандардног слоја књижевног језика (књижевно-уметнички стил не сврставамо у ‘стандард’ уколико се под тим подразумева нормативно регулисан израз у уобичајеном смислу термина: овај стилски комплекс релативно је слободан, тј. заштићен је од претераног деловања норме тзв. ‘песничким слободама’).

5. У сложенијим конструкцијама компликованији су односи међу елементима, као и линеарна њихова дистрибуција.

а) Разгледаћемо најпре најједноставније случајеве тога реда, оне у којима испред субјекта стоји само везничка реч, а све је остало као у већ анализираној грађи:

Па **то је** много више него што је мени изгледало да треба за мој кратак век без рачуна ИА С 85; И **коме је** дано да види обоје, тешко му је, гледајући једно, заборавити друго ИА С 124.

У првом примеру субјекту претходи везник/речца *па*, а у другом везник/конектор⁹ *и*. Видимо да они не утичу на размештај енклитичке споне, јер ова остаје у своме постсубјекатском положају, као постиницијалном.

б) Друкчији је предсубјекатски простор у конструкцијама:

Године 1775. **Гоја је** поново у Мадриду ИА С 108; У њима **је Гоја** први и ненадмашни сликар шпанског народа... ИА С 108; Свакако, тих година **Гоја је** на врхунцу својих спољних успеха ИА С 111; У простоти **је клица** будућности, а у лепоти и сјају непреварљив знак опадања и смрти ИА С 124; Ту **је канализација** још рудиментарна, асфалт редак, а улице носе имена локалних песника... ИА С 122; ... ту **је** за странца најлепше **место** за одмор и размишљање ИА С 122.

(1) Испред субјекта је адвербијална одредба предиката за време (у првом и четвртном) или место (у осталим случајевима). Разлика је у броју и врсти речи од којих се састоје одредбе: у два случаја имамо падежну конструкцију, а у потоњима прилошку реч.

(2) Енклитика је већином у својој оптималној позицији — постиницијалној. (а) Код другог и трећег примера она је после падежне конструкције састављене од предлога и именице у локативу ‘у њима’, а у четвртном и последњем после прилошке речи ‘ту’. (б) У првом наведеном примеру енклитика се не држи постиницијалног положаја, већ постсубјекатског — као да предсубјекатских елемената нема. Разлог је познат: између адвербијала и субјекта отворена је мала пауза, довољна за издвајање њено у посебан интонацијски блок, па је енклитика заузела постиницијални положај у свом блоку, и управо има улогу ознаке раздвајања субјекатске и предсубјекатске целине у посебне блокове.

в) Случај са паузом испред субјекта својеврсну потврду добија у конструкцијама које наводимо у следећој групи:

...плод тих крвавих година, **то је** Гојин циклус бакрописа Ратне године ИА С 117; Столови, клупе, флаше са широким грлићем

⁹ О конексији и конекторима в. *Српску синтаксу*, св. II, 565 и д.

и чаше од грубог мутног стакла, газда са засуканим рукавима и мокром кецељом, све *је то* одувек и свуда тако... ИА С 123; Храмови и палате у свој својој величини и лепоти, у ствари *су само догореванье и доцветаванье* онога што је никло или плануло у простоти и сиротињи ИА С 124.

У првом наведеном случају субјекат је 'то', за којим непосредно следи глаголска спона у енклитичкој форми, а испред субјекта је смештена синтагма са именицом 'плод' у свом језгру. Субјекат је с њом у односу апозиције према управној речи. Пауза између њих је видна, а обележена је и зарезом.

Слично је и у другој наведеној формацији, с тим што је предсубјекатска синтагма врло опсежна, састављена из више сегмената, а субјекат је у друштву пратиоца 'све', који семантички сажима предсубјекатски део, а синтаксички је у атрибутој функцији у односу на 'то'.

И у трећем случају сегменту са енклитиком претходи вишечлана синтагма, али је она сада у синтаксичкој позицији субјекта, од којег је предикатски део одвојен сепаратором 'у ствари'¹⁰, а ознака сепарације је интонацијска пауза (графички обележена зарезом).

г) Предсубјекатски простор отворен је и за инверзивно превлачење целог предикатског дела:

Такво му *је и лице*, нарочито лице ИА С 93; Дирљива *је искреност* тога арагонског *baturga*... ИА С 109; Такав *сам ја*, и такав *је Арагон* из којег сам поникао ИА С 124; Али, људима *су* подједнако потребни и *сјај* и *једноставност* ИА С 124.

Субјекти 'сјај и једноставност', у последњем примеру по реду, нашли су се у финалу конструкције. Предикатски део у целини је премештен испред њих, а енклитика је дошла у постиницијални положај тако што је уметнута између дативског пратиоца предикативне придевске речи 'потребни' и остатка те конструкције.

Претпоследњи пример састављен је од две реченице, и у обе је предикатски део испред субјекатског, а енклитика следи за предикативом.

Тако је и у првом и другом наведеном случају: предикативна заменица 'такво', одн. придев 'дирљива', стоји на почетку реченице, за њим следи енклитика, па за овима субјекат 'лице', тј. 'искреност', и на крају, у првом случају поновљени субјекат са појачивачем, а у другом падежни секвентни атрибут (који је својим обимом и изазвао пермутацију).

¹⁰ О сепарацији и сепараторима в. *Српску синтаксу*, св. II, 589-590; св. IV, 644, итд.

д) У свим случајевима прегледаним у овом параграфу нормативност распореда елемената стоји ван сваке сумње — било да линеарна структура изравно одговара синтаксичким односима, или да је обрнута њима; било да је енклитика у постиницијалној или у унутрашњој позицији.

6. Већ смо започели преглед формација са вишечланим субјекатским делом; овде ћемо навести део грађе са двочланом формацијом у позицији субјекта.

а) Најпре у разматрање узимамо конструкције код којих је енклитика смештена у оквир предикатског дела реченице:

Оне мале **кафанице** у предграђима, у којима нема неког нарочитог покућства ни уреса, једнаке су мање-више свуда... ИА С 123; Први **антагонизам** само је симбол другог ИА С 126; Шира **постојбина** њених првих житеља свакако је обод Карпатског басена ИстС 5; **Прибављање и обрада** ових сировина сигуран су доказ да су у оквирима подунавских винчанских заједница постојале групе које су већ овладале рударским знањима и занатским вештинама ИстС 25.

У првом примеру субјекатска синтагма сем именице ‘кафанице’ садржи и њене пратиоце: конгруентне атрибуте ‘оне мале’, и падежни ‘у предграђима’. За овим долази односна реченица ‘у којима нема...’ Предикатски део започиње предикативним придевом ‘једнаке’, за којим долази енклитика, па за овим остали делови. Енклитика је дакле у постиницијалној позицији говорног блока који чини предикатска синтагма.

У другом случају субјекат са пратиоцем ‘први антагонизам’ опет је некако издвојен, а енклитика долази после импостиране речце ‘само’. И у трећем примеру прелаз енклитике из предикатске у субјекатску сферу спречава речца, сада ‘свакако’. У последњем случају енклитика долази за првим чланом предикатске синтагме ‘сигуран’, који је у функцији атрибута уз предикативну именицу ‘доказ’.

Ако се запитамо за узрок овакве линеарне организације, пашће нам у очи обим нпр. субјекатске синтагме у последњем наведеном случају. Тиме је узрокована пауза међу сегментима, која омета прелаз енклитике у постиницијалну позицију реченице. У првом сепаративну улогу има зависна реченица, а у другом је опет уметнута речца као сепаратор.

И овде се не може посумњати у нормативност распореда елемената, али се у случајевима са сепаративном речцом мора помислити на намеру аутора да некако разреши интонацијске проблеме са мање или више предимензионираном формацијом. Уметнута речца има дакле

сврху да успостави интонацијску контуру повољну за разумевање односа у конструкцији. Али она истовремено појачава утисак који исказна форма оставља на примаоца — а полуга уз помоћ које се то постиже јесте активирање експресивног тонуса. Експресивизација је у ствари стилска категорија, па закључујемо да је све у свему овде посредни појачање стилске вредности конструкције.

б) Питање зашто је аутор у управо анализираним случајевима био упућен на стилистичко активирање исказа — као да подразумева одговор: да би задржао енклитику у оквирима предикатске синтагме. Али тај одговор је помало необичан, рекло би се и наиван. Морамо се стога упутити у потрагу за бољим решењем проблема. Ради тога ћемо прегледати следећу групу конструкција:

Откако знам за себе, човеково **лице** је за мене најјаче осветљени и најпривлачнији делић света који ме окружује ИА С 91; Те **контрадикције** су логика овога духа ИА С 120; Ти **трагови** су или дубоки и повезани или нејасни и проређени... ИстС 3;

Крај од чаршафа је топал као крзно ИА С 15; **Лице** под маском је дивно, његов **ранг** је много виши него што у пасошу пише... ИА С 125; **Једна** од таквих је и најстарија култура на тлу Србије ИстС 5.

Зависна реченица у предсубјекатском положају не утиче на кретање енклитике глаголске споне у управној¹¹. Зато је у анализи првог примера остављамо по страни. Енклитика глаголске споне налази се тачно тамо где јој је по синтаксичком критерију место — између субјекатског и предикатског дела реченице. Ако бисмо је покушали поставити у постиницијални положај, тј. између субјекта и његовог препонираног придевског атрибута 'човеково' — добили бисмо конструкцију такође врло прихватљиву са нормативног гледишта: ...човеково је **лице** за мене најјаче осветљени и најпривлачнији делић света...

Имамо утисак да је верзија нашег примера са постиницијалним положајем енклитике за норму чак и пожељнија од забележене, али ипак је мање употребљива. Ни у једном случају из, како видимо по ознакама, врло репрезентативних текстова, нисмо је забележили (в.: Те **конструкције** су..., Ти **трагови** су...; ...његов **ранг** је... — уместо: Те су **конструкције**..., Ти су **трагови**..., ...његов је **ранг**...). Нема сумње: нормом препоручени, а не сасвим обични облици и обрти нису свакодневни — па их можемо сматрати књишким.

¹¹ О размештају енклитика у конструкцијама са зависном клаузом в. *Српску синтаксу*, св. IV, 1326-1329 и др.

Слично се понашају и конструкције са постпонираним падежним атрибутом уз субјекат: **Крај** од чаршафа *је...*, **Лице** под маском *је...*, **Једна** од таквих *је...*

Јасно је већ сада: енклитички облик глаголске споне радије остаје у позицији између субјекатског и предикатског дела него што допушта премештање у постиницијални положај. Основни разлог за то може бити лингвистичко-историјски (да је глаголска енклитика касније и продрла у ову позицију него у конструкцију сложених глаг. облика и сл.). Али може бити и семантичко-синтаксички. Погледајмо у ту сврху само конструкцију: **Лице** под маском *је* дивно... → **Лице је** под маском дивно... Уклинивши се између делова субјекатске синтагме, енклитика глаголске споне падежни атрибут претвара у предикатив, и мења смисао исказне форме.

в) Посебно ћемо се осврнути на формације:

И **тренутак** ћутања, док посматрамо светлу површину пуне чаше, у ствари *је* потајна, нема здравица тој нашој нади ИА С 86; Из тих разлога *је* **реконструкција** праисторије Србије у многим појединостима хипотетична, подложна непрестаним допунама и бројним исправкама ИстС 3;

Према претходним анализама већ препознатљиву структуру има први неведени пример. У њему је уметнутом конструкцијом ‘док посматрамо светлу површину пуне чаше’ врло продубљена пауза између субјекатске и предикатске синтагме, да је тиме осујећено измештање енклитике, те је она остала у оквиру предиката. Даље, обрт ‘у ствари’, који између осталог има и појачајну улогу, ствара услове за стилско активирање конструкције у смеру повишења експресивног тонуца. Енклитика је доспела у његову постпозицију, означавајући почетну границу појачаног дела конструкције.

Почетно ‘из тих разлога’, другога примера, припада предикатској синтагми као одредба узрока. Субјекатски део је трочлан и гласи: ‘реконструкција праисторије Србије’. Следе још два вишечлана сегмента: ‘у многим појединостима хипотетична’ и ‘подложна непрестаним допунама и бројним исправкама’ — сваки у функцији придевског предикатива. Прво што је важно приметити, јесте да је предикатски део врло сложен и разгранат: сигурно је то разлог што је један његов сегмент прешао у предсубјекатски простор. Друго: између тога сегмента и субјекатске синтагме настала је најдубља пауза, па је аутор — схвативши предсубјекатску синтагму као ужу целину компактне структуре — поставио енклитику после ње. Можда то и није најбоље решење

— јер сада субјекат и остатак предикатске формације долазе у ближи додир од онога који је остварен између предсубјекатског елемента и целе остале конструкције. Зашто није енклитика постављена у постсубјекатски положај, па да пример гласи: — Из тих разлога **реконструкција** праисторије Србије *је* у многим појединостима хипотетична, подложна непрестаним допунама и бројним исправкама? Ова верзија је боља од забележене. Зачудо је овај положај бољи него постиницијални у тој синтагми: — Из тих разлога **реконструкција** *је* праисторије Србије у многим појединостима хипотетична, подложна непрестаним допунама и бројним исправкама. На питање зашто јој ту није погодно место — једини одговор који можемо смислити јесте: свакако зато што је синтагма својом компактном структуром не прихвата.

7. Располажемо грађом и са више од два члана субјекатске синтагме. Пошто рекосмо да примери потичу из узорних текстова разноврсне намене, разгледаћемо их управо с обзиром на врсту текста. Посматраћемо у првом реду нормативну страну проблема.

а) Из Андрићевих дела преузете су следеће конструкције:

Једна од тих ствари *је* и вино ИА С 83; Да, господине, просте и убоге **средине** су позорнице за чуда и велике ствари ИА С 124.

У оба случаја субјекатска је синтагма трочлана, и оба пута је енклитика у њеној постпозицији, уместо у постиницијалном положају. Са тога гледишта конструкције су благо необичне, тј. не сасвим препоручљиве са нормативнога гледишта.

(1) У првом је примеру препоручљивија верзија са енклитиком на другом месту конструкције: **Једна** *је* од тих ствари и вино. Примећујемо ипак да она и није сасвим свакодневна, и да нешто у њој омета гладак проток информације. Кад добро промотримо, приметимо да њен смисао морамо тумачити у два корака: у првом би се чинило да је ‘*је* од тих ствари’ предикатски део конструкције, а тек кад перципирамо целину, схватимо да је предикатив заправо ‘и вино’, а не ‘од тих ствари’.

(2) У другом ‘просте и убоге средине’ састоје се из два атрибута у напоредном међусобном односу и управне именице. И опет је нормативност конструкције лако ставити у сумњу. Синтагма је обимна и синтаксички растресита, јер је таквом чини разуђеност атрибутског дела у напоредну подструктуру. Ипак, преношење енклитике у постиницијални положај, дакле управо у позицију синтаксичког интервала (дакле — исправка нормативне неподобности), доноси тешкоће: ...*просте су* и убоге **средине** позорнице за чуда и велике ствари. Те су тешкоће и овога пута семантичко-синтаксичког карактера: чини нам се у

први мах да је аутор хтео рећи да су ‘и убоге средине — просте’, тј. да је ‘просте’ предикатив. Тек ближи увид омогућава нам прецизно разматрање реченице.

б) Друкчије ствар стоји са примерима:

Прва **сталећа** новог доба су **сталећа** велике кризе која је дуго савладавана, и то на разне начине и различитим исходима ИстС 6; Прва сеоска **насеља** на територији Србије су једнообразна... ИстС 15; **Предмети** намењени култу и магијским обредима су малобројни... ИстС 20.

(1) Несагласност са нормом у првом примеру је факат. Четворочлана субјекатска синтагма просто је неприхватљива као јединствена позиција за којом би следила енклитика. И поред тога што могу настати неравнине у тумачењу, или што између субјекатске и предикатске синтагме тиме бива отворена предубока пауза за овако кратак интонацијски лук — енклитика тражи постиницијалну позицију као једину прихватљиву: Прва су **сталећа** новог доба — **сталећа** велике кризе која је дуго савладавана... Други начин превладавања нормативне тешкоће јесте онај који препоручује Т. Маретић — замена енклитичког пуним обликом егзистенцијалнога глагола: Прва **сталећа** новог доба *јесу* **сталећа** велике кризе... Трећи је — превлечење енклитике у постиницијални положај предикатске синтагме: Прва **сталећа** новог доба — **сталећа** су велике кризе... Чини нам се да је редослед примера управо израз низлазне скале стилске вредности конструкција.

(2) Други наведени случај: Прва сеоска **насеља** на територији Србије су једнообразна... — и нормативно и синтаксичко-семантички је неприхватљив. (а) У овој верзији заправо се сугерира да су насеља ‘једнообразна на територији Србије’, одн. да је падежна конструкција у положају адвербијалне одредбе за место уз предикат, а не заправо атрибут субјекта. Уз то је и положај енклитике нормативно препоручљив. (б) Ни форма са постиницијалном енклитиком није боља: Прва су сеоска **насеља** на територији Србије једнообразна... (в) Једини излаз јесте у премештају енклитике у унутрашњост предикатске синтагме: Прва сеоска **насеља** на територији Србије једнообразна су... Пауза која тиме настаје између субјекатског и предикатског сегмента — благородно делује и на интонацијски рељеф, а и на јасноћу значења.

(3) У трећем примеру: **Предмети** намењени култу и магијским обредима су малобројни... — положај енклитике такође је слаб. Њено премештање у постиницијалну позицију конструкције — такође не долази у обзир услед смисаоних нејасноћа које тај поступак доноси. До-

бро решење јесте преношење даље према крају, дакле у постиницијални положај предикатске синтагме: **Предмети** намењени култу и магијским обредима су малобројни → **Предмети** намењени култу и магијским обредима малобројни су...

в) Последњу групу примера наводимо само да бисмо показали да узорни текстови не само да нису и иначе без нормативних застрањивања у питању којим се у овом раду бавимо, него напротив — каткада су доста богати њима:

Следеће четири **строфе** (10-14) су релативно сурдиниране... МП Кост. 412; **Подаци** које нам песник у својој песми даје су равноправни на све друге податке МП Кост. 418; **Песма** 'Дужде се жени' је протест Костићев... МП Кост. 419; Духовни **покрет** Костићев у овој песми је, како рекосмо, покрет покајања... МП Кост. 419; ...свака **повреда** сујете је реално повреда МП Кост. 422.

Коментар је сувишан. Једино можемо посматрати величину отклона од норме, и покушати да објаснимо од чега зависи. (1) У првом примеру енклитика долази после три члана субјекатске синтагме и парентезе са цифарским садржајем. Положај је сасвим неприхватљив. (2) У другом после субјекта следи пространа релативна реченица, па за њом енклитика. Положај је такође сасвим неприхватљив. У трећем иза субјекта следи цитирани наслов, дакле импостирана јединица вањског порекла. Положај енклитике после те јединице опет је потпуно неприхватљив. (3) У трећем субјекат се састоји од именичке речи 'покрет', његова два придевска атрибута 'духовни — Костићев', и падежног атрибута 'у овој песми'. Поставивши енклитику где је постављена, аутор сугерира да 'у овој песми' припада предикатској синтагми. Сем замагљења синтаксичких односа — он промашује и смисао исказа који је хтео пренети. Најближи је аутор добром решењу у последњем случају: иако трочлана, субјекатска синтагма је довољно компактна да је положај после ње могуће толерисати, ма да га није добро препоручити.

3. БОШКОВИЋЕВ ПОСТУПАК СА ЕНКЛИТИКОМ ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛНОГА ГЛАГОЛА

1. У текстовима Р. Бошковића нашли смо све врсте конструкција које смо и у општем прегледу обрадили. Његов поступак са енклитиком егзистенцијалнога глагола — у конструкцијама у којима је норма-

тивност каткада повређена — разликује се од осталих аутора чије смо текстове анализирали.

2. Најпре ћемо навести и укратко размотрити формације у којим нема услова за одступ од норме¹².

а) Једночлани субјекат на првој позицији у конструкцији праћен је енклитиком без обзира на састав и синтаксичке односе предикатског дела:

Оне су прасловенска творевина... РБ Ч 167; **Ово је** сувише неодређена и необразложена мисао РБ Ч 168; **То је** факат РБ Ч 127; **То је** и сасвим природно кад се узме у обзир... РБ Ч 130; **То је** прво значење наставка –ица... РБ Ч 135; **Оне** су по постанку, као што ћемо видети, резултат везе наставка –иа с придевима... РБ Ч 141; **Она је** продукат ексклузивног покрета наставка... РБ Ч 147; **То је** прво што ваља истаћи РБ Ч 149;

То је прво РБ Ч 150; **Он је**, дакле, као наставак црта западног дела јужнословенске заједнице РБ Ч 151;

Факат је ово... РБ Ч 142, 165; **Прва је** — добивање облика... РБ Ч 167.

Најчешће је бележен заменички субјекат: ‘он’, ‘оне’, ‘она’, ‘ово’, а нарочито ‘то’. Ређе је то именичка или која друга реч. Енклитика увек следи за субјектом.

б) И када реченици са енклитичким обликом егзистенцијалнога глагола претходи део конструкције — било да је то нека друга реченица или део оне коју анализирамо — ако је издвојен довољно дубоком паузом, онда сегмент са субјектом на почетном и глаголском енклитиком после њега има исти распоред јединица као горе.

ба) У неким случајевима бележили смо контекст, и он је разноврстан:

Што се тиче наставка –ка, **он је** једини деминутивни наставак код именица а-основа... РБ Ч 120; И најзад, ни именице које су направљене и помоћу једног и помоћу другог наставка не разликују се по значењу: **оне** су синоними РБ Ч 152; Управо, **он је** израз формалне асимилације наставака... РБ Ч 173.

У првом примеру субјекту претходи зависна реченица, а већ је утврђено да су зависна и управна реченица строго разграничене што се тиче кретања енклитика. И овде видимо да енклитика ‘се’ запрема

¹² Наши цитати из Бошковићевих дела лишени су његивих подвлачења да они не би дошли у колизију са нашим истицањима и замаглили анализу. Укинут је и Бошковићев прелаз са ћирилице на латиницу или сл. — опет наравно из техничких разлога.

постсубјункцијску, а утолико овде и постиницијалну позицију ‘што се (тиче)’. У управној је на почетку субјекат, па за њим енклитика егзистенцијалнога глагола ‘он је’.

Други се састоји из две сасвим лабаво повезане напоредне реченице, где у другој субјекат стоји на почетку, а после субјекта долази наша енклитика.

У трећем на почетку је рестриктивна речца ‘управо’ са нешто појакајне енергије, а за њом следи секвенца од субјекта и енклитике.

бб) Код осталих нисмо бележили предсубјекатски део, па се он нашао на почетку целе конструкције (као и горе под а):

...**она је** само резултат везивања једне нијансе значења именице чистота = чистота за један гласовни склоп речи, а друге за други РБ Ч 152; ...**ово је** само претпоставка о замени ничим необразложених облика... РБ Ч 172; ...**он је** само моционо појачање основног наставка –ља РБ Ч 173.

Свуда је постсубјекатска позиција истовремено и постиницијална, па је енклитика у оптималном положају, и са конструктивно-синтаксичког, и нормативног становишта посматрана.

3. Прелазимо на анализу случајева у којих је положај енклитике нормативно осетљив проблем, и ево примера са двочланом конструкцијом у позицији субјекта:

...деминутивно –**ка је** у словеначком језику много ређе него у бугарском РБ Ч 118; ...његов **развитак је** у потпуну складу са природом опште репартиције деминутивних наставка... РБ Ч 123; ...њихово **је грађење** ствар еволутивног паралелизма бугарског, српскохрватског и словеначког језика... РБ Ч 172;

Иначе, овај **је наставак** у словеначком језику исте продуктивности као у српскохрватском језику, и по основним функцијама и значењима својим једнак је српскохрватском –ача РБ Ч 157;

Што се тиче наставка –ача, његов **је развитак** прилично прост РБ Ч 165;

Номина агентис су доста ретка, и што је главно, готово су увек без маскулинама на –ач поред себе РБ Ч 156; **Номина** инструменталис су, напротив, честа у овој употреби РБ Ч 156.

Без обзира што у неким формацијама није забележен предсубјекатски део, ми узимамо да је субјекатски сегмент почетни елемент конструкције.

(1) У прва три примера субјекатску позицију запрема секвенца атрибут + основни елемент. (а) У почетном случају тај је основни елемент ‘-ка’, а енклитика долази после субјекатске конструкције као це-

лине ‘деминутивно -ка’. (б) У другом субјекатска синтагма се састоји од атрибута и именице ‘његов развитак’, а енклитика следи за њом. (в) У трећем је атрибуто-именичка секвенца растављена енклитиком ‘њихово је грађење’. Обе су позиције енклитике прихватљиве са гледишта нормe, али је — са истог становишта — свакако препоручљивија постиницијална.

(2) У примеру за овима забележен је и предсубјекатски сегмент: речца ‘иначе’, издвојена паузом од реченице којој је прикључена, тако да не утиче на конструктивне односе у њој. Енклитика је смештена у постиницијалну позицију, дакле између делова субјекатске синтагме. То је у овом случају оптималан њен положај.

(3) И у последњем случају садржан је предсубјекатски део: зависна реченица. Јасно је из ранијих интерпретација да је управна реченица, која је за нас и интересантна, аутономна у дистрибуцији енклитика. Егзистенцијални глагол нашао се у постиницијалној позицији, дакле између атрибута ‘његов’, на првом месту, и управне именице ‘развитак’, на потоњем. То је без сумње оптимална позиција, ма да би се могла прихватити и постсубјекатска: ... његов **развитак** је прилично прост.

(4) Примери потоње групе у позицији субјекта садрже двочлану термилошку секвенцу састављену од именице и њеног постпонираног генитивског атрибута. Оба пута енклитика долази у постсубјекатски положај. С обзиром да се термилошки двочлани назив мора сматрати синтаксички компактном структуром, њено растављање енклитиком мање је пожељно од забележене варијанте.

4. Навешћемо сада примере у којих субјекатску позицију заузима синтагма са бројем и падежном допуном уз њега:

Два су резултата овакве интерпретације... РБ Ч 142; Две су, према томе, **групе** именица на –иа које треба објаснити... РБ Ч 142.

Колико је мени познато, **оба** ова момента су црта свих црногорских говора... РБ Ч 41.

(1) У првој нам је групи конструкција од броја ‘два’ и именице. ‘Два’ је управни члан, а ‘резултата’ генитив у служби његове допуне; за њим долази још једна именица у генитиву са својим атрибутом (у служби именичке допуне). Узима се да управна реч и њена допуна чине синтаксички компактну секвенцу, а ипак је енклитика продрла у постиницијалну позицију, дакле између делова синтагме — и тај је њен положај нормативно сасвим у реду. ‘Две’ има статус атрибута управне именице ‘групе’; у овој синтагми јавља се такође и даљи генитив у функцији именичке допуне уз ‘групе’. Између ‘две’ и осталог

дела синтагме уклињена је уметнута конструкција ‘према томе’. Ова конструкција не омета кретање енклитике, па је ова, као и горе, смештена у постиницијалну позицију.

(2) У последњем, посебно издвојеном примеру, субјекатску синтагму чине три члана: управно ‘оба’, и допунски генитив именице са атрибутом ‘ова момента’. Енклитика је на слабом месту — после целе субјекатске групе. Аутор је вероватно осетио да ни постиницијална позиција не би била оптимална: ...**оба** су ова момента црта свих црногорских говора... Разлог је познат: затамњење синтаксичких веза (између субјекатске и предикатске синтагме) негативно утиче на јасноћу смисла конструкције (формација личи на анаколут). Излаз постоји, и он је у томе да се енклитика премести у постиницијалну позицију у сопственој предикатској синтагми: ...**оба** ова момента црта су свих црногорских говора... Сада су синтаксички односи врло јасни услед паузе настале на прелазу између субјекта и предиката — а интонацијски рељеф је потенциран, тако да конструкција добија на стилској ефицијентности.

5. Већ смо зашли у област конструкција са субјекатском синтагмом од више него два члана. Навешћемо још таквих примера.

Овај последњи је **случај** нарочито чест РБ Ч 126; ...**именице** њиме сagraђене врло су различитих значења... РБ Ч 156;

...**развитак** значења радника као носиоца глаголске радње у значењу средства помоћу којег се нека радња врши толико је чест и обичан код наставака за грађење речи у овим језицима, да се и код овог наставка већ а priori могао очекивати РБ Ч 156; Као што се из примера види, **значење** је ових именица у данашњем језику прилично сужено РБ Ч 160;

...велики **развитак** деминутивног –икъ — као наставка са елементом -к- — у источним и западним језицима природан је исто колико и његов губитак у језицима јужнословенске групе... РБ Ч 123; Друга **разлика** између српскохрв. и словеначког језика, која је од нарочитог значаја за разумевање овога наставка уопште, у томе је што се -ача у словеначком језику употребљава и за номина агентис маскулиnum РБ Ч 157; Њихов **улазак** у номина агентис феминини — продукат је нових односа... РБ Ч 167;

...**номен агентис + придевски наставак** –њъ + **наставка** –иа — морфолошки су елементи њихова материјалног склопа... РБ Ч 141.

(1) Два прва примера уз субјект имају атрибутску конструкцију. Једном се она састоји од придевског атрибута именице ‘последњи’, и заменичког целе формације од именице и придевског атрибута ‘овај’; енклитика је импостирана између два атрибута на једној и именице на другој страни. То је место и необично и нормативно слабо, али својом

необичношћу чини конструкцију стилски активном, и не препоручљивом. Други пут је атрибутска синтагма састављена од трпног придева и инструментала у његовој пратњи као одредбе за начин. Обоје је постпонирано субјекту, и не би се рекло да са њим чине толико компактну целину да се енклитика не би могла пробити до постиницијалне позиције. Она ипак остаје у оквиру предикатског дела реченице, и ту запрема постиницијални положај ‘врло су...’. Разлог за овакав поступак мислимо да лежи у трпном придеву: у додиру са њим егзистенцијални глагол би субјекатској синтагми придавао привид реченичне конструкције.

(2) Друга два примера уз субјекат имају падежне атрибуте. (а) У почетном није забележен предсубјекатски део, а субјекат и постсубјекатска конструкција чине многочлану и компликовану структуру у којој учествују падежне синтагме и једна зависна реченица: ...**развитак** значења радника као носиоца глаголске радње у значењу средства помоћу којег се нека радња врши... — енклитика се задржала у предикатском сектору, и ту заузима постиницијални положај после придевског предикатива: ‘природан је’. (б) У потоњем примеру ове групе субјекту претходи зависна реченица, о којој већ знамо да је аутономна што се тиче размештаја енклитика, као и управна у односу на њу. У реченици коју посматрамо: **значење је** ових именица у данашњем језику прилично сужено — енклитика је у постиницијалној и постсубјекатској позицији, оставивши у својој постпозицији субјектове пратиоце, као и предикатску синтагму. Оваква позиција енклитике мало је необична, али чини се да је схваћена као повољна са семантичкога гледишта. Наиме, њоме се изгледа сигнализира граница субјекатског и предикатског дела реченице: синтагма ‘у данашњем језику’ припада уз предикат. Да стоји уз субјекат, онда би најбоље место енклитике било после ‘прилично’: **значење** ових именица у данашњем језику прилично је сужено.

(3) У конструкцијама треће групе у предсубјекатској позицији је придевски атрибут, а после њега долазе падежне синтагме различитих функција. (а) У првом од њих постсубјекатски генитив је у служби атрибута ‘(развитак) деминутивног -ик’, а припада му и одредба места ‘у источним и западним језицима’. Иако конструкција у парентези, као што смо видели, често не утиче на кретање енклитике, ова се ипак задржала у предикатском сектору, вероватно услед превеликог обима субјекатске. Ипак није му недостижна ни постиницијална позиција, иако је у тој верзији мало необичан: ...велики је **развитак** деминутивног —

икъ — као наставка са елементом -к- — у источним и западним језицима природан исто колико... (б) У нечелу слична је ситуација и у осталим примерима ове групе, иако им је састав донекле различит.

(4) Последњи случај је необичан по томе што у позицији субјекта садржи обимну трочлану напоредну синтагму комбиновану са математичким симболима. Енклитика се и овде задржава у оквиру предикатског дела конструкције ‘морфолошки су елементи’.

6. Приметили смо у неким анализираним примерима да предсубјекатски простор може бити попуњен различитим елементима.

а) Пре свега тамо се могу наћи делови предикатске синтагме, као нпр. прилошке речи са функцијом адвербијалне одредбе за место, време итд.:

Овде *је* дакле **-ица** и основни деминутивни наставак и наставак за ‘даљу деминуцију’ РБ Ч 115; Сад *је* само **питање** како је дошло до издвајања наставка... РБ Ч 125; Данас *су* **деминутиви** на –ак већином хипокористика; и махом су црта песничког језика РБ Ч 126.

Енклитика је у свим случајевима у постиницијалној позицији, управо после прилошке речи. У трећем наведеном случају тај положај је заправо предсубјекатски: Данас *су* **деминутиви**... — а у остала два испред субјекта је, а после енклитике — парентетички елемент, речца ‘дакле’, одн. ‘само’. Уметнути елементи, рекли смо, често не утичу на кретање енклитике, па је она овде слободно прешла у положај после почетног елемента — прилошке речи.

б) Предсубјекатску позицију врло често заузима падежна конструкција.

ба) Код једних тај факат је без значаја за распоред осталих елемената:

У њему *је*, према томе, **уопштавање** новог наставка код именица..., сасвим природно... РБ Ч 43; И украјински стоји у овом погледу исто као и руски језик, и у њему *је* деминутивно **-ик** врло изразите употребе РБ Ч 122; И у пољском *је*, исто тако, **-ик** један од основних деминутивних наставака РБ Ч 122; Од јужнословенских језика ово вреди у потпуности само за бугарски језик: у њему *је* заиста **-ец** једини наставак код именица мушког рода РБ Ч 124; А за нас *је то* важно... РБ Ч 147; ...и у словеначком *је* **употреба** његова у овом случају израз његове граматичке функције... РБ Ч 159; ...у њему *је* **наставка** –иљка нешто чешћи РБ Ч 171;

...у другим случајевима **-ја** *је* обичан моциони наставак РБ Ч 174; У српскохрватском језику **-ица** *је* данас једини наставак код именица женског рода на –а... РБ Ч 118; И код именица женскога

рода на сугласник у ном. једнине **наставак** –ица *је* доста чест РБ Ч 119; У руском **он је** један од најпродуктивнијих деминутивних наставка... РБ Ч 122; У овом последњем случају, тј. код именица са једним сугласником пред наставком за ном. једнине, **он је** врло редак РБ Ч 133; Међу наведеним примерима свега **их је** два где наставак –ача значи радницу РБ Ч 157; У српскохрватском и словеначком језику **он је** продуктиван наставак РБ Ч 165; У српскохрватском и словеначком језику **они су** номина инструменти... РБ Ч 170;

У словеначком језику **наставак** –ек = њк (<-њкъ –њкъ) врло *је* чест деминутивни наставак код именица мушког рода РБ Ч 126; У свим случајевима где се њиме граде именице од придевских општих делова, **наставак** –ача // –‘ача један *је* од најпродуктивнијих наставка у језику РБ Ч 156; И у овом правцу — **развитак** наставка –ача у словеначком језику исти *је* као у српскохрватском РБ Ч 159.

Примере смо, с обзиром на положај енклитике, разврстали у три групе.

(1) У првој су нам групи формације са енклитиком између предсубјекатске конструкције и субјекатске, и то — пошто предсубјекатски део чини по правилу једна лексема, обично са предлозима и сл. — у постиницијалној позицији. Свуда је то падежна синтагма у служби одредбе предиката. (а) Поново се уверавамо да уметнути елементи обично не утичу на распоред енклитика, јер су оне управо испред уметнутог дела. Тако у првом, трећем и четвртом примеру имамо: У њему *је*, према томе...; И у пољском *је*, исто тако...; ...у њему *је* заиста... — Субјекат са пратиоцима (**уопштавање** новог наставка код именица...), или без пратилаца (**-ик**; **-ец**) — сва три пута следи управо за том уметнутом формом. Затим долазе остали елементи предикатског дела. (б) У осталим случајевима између предсубјекатске и субјекатске форме нема посредника, па је енклитика управо на томе месту: ... и у њему *је* деминутивно **-ик**; ...и у словеначком *је* **употреба** његова у овом случају...; ...у њему *је* **наставак** –иљка... Можда би у претпоследњем боље било енклитику употребити за појачање границе субјекатског дела од остатка предикатске синтагме, јер није сасвим јасно куда припада ‘у овом случају’. (в) Поучно је размотрити друге могућности лоцирања енклитике у овим примерима. (ва) У неким случајевима она може доћи и у постиницијалну позицију предикативне конструкције: У њему, према томе, **уопштавање** новог наставка код именица..., сасвим *је* природно...; И украјински стоји у овом погледу исто као и руски језик, и у њему деминутивно **-ик** врло *је* изразите употребе. (вб) Код других је премстива у положај између субјекта и предикатива, где јој је заправо право место: И у пољском, исто тако, **-ик је** један од основ-

них деминутивних наставака; Од јужнословенских језика ово вреди у потпуности само за бугарски језик: у њему(,) заиста **–ец је** једини наставак код именица мушког рода; А за нас **то је** важно...; ...и у словеначком **употреба** његова **је** у овом случају израз његове граматичке функције...; ...у њему **наставак** –иљка **је** нешто чешћи.

(2) Код конструкција друге групе предсубјекатски део је предимензиониран, па пошто између њега и субјекатског дела свакако постоји извесна пауза, енклитика ту паузу маркира доласком у постсубјекатску позицију: ...у другим случајевима **–ја је...**; У српскохрватском језику **–ица је...**; И код именица женског рода на сугласник у ном. једнине **наставак** –ица **је...** У првом од ових примера енклитика би се могла уметнути у предсубјекатску синтагму: ...у другим **је** случајевима **–ја...** У другом би та операција дала слаб резултат: У српскохрватском **је** језику **–ица...** У трећем, и поред крајње разгранатости овог дела реченице, енклитика би се тешко укључила у њега. Исп. нпр.: И код именица **је** женског рода на сугласник у ном. једнине **наставак** –ица...; И код именица женског рода на сугласник **је** у ном. једнине **наставак** –ица... Верзија са постиницијалним положајем енклитике не звучи обично, а она друга има затамњене односе међу елементима конструкције.

(3) Трећа група примера енклитику има укључену у постсубјекатски део предикатске синтагме: ‘врло **је** чест’, ‘један **је** од најпродуктивнијих наставака’, ‘исти **је** као...’ Код свих је могуће превлачење њено у предсубјекатски део реченице: У словеначком **је** језику **наставак** –ек = њк (<–њкњ –њкњ) врло чест деминутивни наставак код именица мушког рода; У свим **је** случајевима где се њиме граде именице од придевских општих делова, **наставак** –ача // –‘ача један од најпродуктивнијих наставака у језику; И у овом **је** правцу — **развитак** наставка –ача у словеначком језику исти као у српскохрватском језику. — Могуће је замислити енклитику и у постсубјекатском положају: У словеначком језику **наставак** –ек = њк (<–њкњ –њкњ) **је** врло чест деминутивни наставак код именица мушког рода; У свим случајевима где се њиме граде именице од придевских општих делова, **наставак** –ача // –‘ача **је** један од најпродуктивнијих наставака у језику; И у овом правцу — **разви-так** наставка –ача **је** у словеначком језику исти као у српскохрватском језику. — Све експериментом добијене варијанте слабије су од забележених, и то у једном елементу који утиче на стилску вредност њихову: у интонацијском рељефу. Поставивши енклитику после првог члана постсубјекатске синтагме (и изместивши део предикатске синтагме

на почетак), аутор је опсежну конструкцију расподелио на две избалансиране полуструктуре погодне и са интонацијског, а и са смисаоног гледишта.

7. Посебно ћемо размотрити конструкције са парентезом на иницијалној позицији у реченици.

б) Већ смо говорили као о уметнутима — о речцама сличним елементима који нису издвојени зарезом, иако синатскички не припадају конструкцији већ с њом стоје само у смисаоној вези, али се изговорно могу у тој мери у њу интегрисати да нестане паузе. Такве јединице стоје и на почетку:

Још *је* један **моменат** карактеристичан за говоре овога типа... РБ Ч 41; Само *су* **примери** ове врсте у руском језику врло ретки... РБ Ч 139; Само *је* у њему **употреба** ових наставака код истих именица, изгледа, ширих размера него у српскохрватском језику РБ Ч 152; Ако *су* оно прво, онда *је* **све** код њих јасно... РБ Ч 170.

Одсуство паузе ствара могућност постављања енклитике после речце као у постиницијалној позицији. То је теоријска необичност, али практично долази у ред сасвим регуларних и нормативно препоручљивих случајева. Треба ипак водити рачуна о смисаоним односима у конструкцији, што је аутору изгледа каткада промакло.

(1) У првом и последњем случају положај енклитике је оптималан са свих аспеката посматран. И са ритамско-интонацијског, и са смисаоног, и са нормативног. У потоњем од њих енклитику је могуће поставити и после субјекта: онда **све је** код њих јасно...; онда **све** код њих *је* јасно... (а) Али тим поступком настале су неке измене у конструкцији, које ће нам бити јасне ако посматрамо шта се десило између 'онда' и 'све': ту се појавила извесна пауза. Откуда она, разумљиво је с обзиром на статус речце — ова је просто прикључена конструкцији. Ако је 'прикључена конструкцији', онда она њу детерминише као целину. И заиста, 'онда' се односи на целину реченице у којој је, те њен садржај поставља у однос према претходној као последицу према узроку. (б) Ако са овога гледишта размотримо забележену варијанту примера: онда *је* **све** код њих јасно... — приметимо да је у њој 'онда' смисаоно прикључено само субјекту 'све', и с њим чини нешто као ужу синтаксичку конструкцију: 'све' је последица претходно изнесеног, а не целина реченичног садржаја. Распоред енклитика, видимо, од великог је значаја за тумачење односа не само на формалном, него пре свега на смисаоном нивоу.

(2) Размотрићемо сада остале две конструкције ове групе: Само **су примери** ове врсте у руском језику врло ретки...; Само **је** у њему **употреба** ових наставака код истих именица, изгледа, ширих размера него у српскохрватском језику. (а) Енклитика би се могла преместити: Само **примери** ове врсте у руском **су** језику врло ретки... // Само **примери** ове врсте у руском језику врло **су** ретки...; Само у њему **употреба** ових наставака **је** код истих именица, изгледа, ширих размера него у српскохрватском језику // Само у њему **употреба** ових наставака код истих именица, изгледа, ширих **је** размера него у српскохрватском језику. Свуда нешто недостаје да би конструкција била прихватљива: то је зарез после речце 'само'. (б) Речца **је** и овде изменила статус, и односи се на целу конструкцију, док је горе својом рестриктивношћу била упућена на садржај субјекта. (в) Изгледа заправо да је аутор и мислио на такве одосе, те да није прецизно погодио место енклитике.

б) Конструкције са једнозначно парентетичким елементом у претпољу реченице не стварају тешкоће:

...управо, цео данашњи **распоред** ових наставака у директној **је** зависности од овога момента РБ Ч 113; Према томе, сва **архаичност** словеначког језика у овом правцу у ствари **је** резултат односа деминутивних наставака према главној структури основних речи... РБ Ч 121; Према томе, и искључива **употреба** деминутивног **-ек** // **-ек** у пољском језику, ствар **је** само језичких прилика у њему... РБ Ч 130; Према томе, и **они су** и као наставци, по својој структури, и по својој употреби, иновација западног дела јужнословенске језичке целине РБ Ч 156.

Нема сумње, парентетички елементи — као што смо више пута напомињали — издвојени су из конструкције као засебна целина, и не утичу на структурне прилике у њој, па ни на кретање енклитика.

(1) Први пример има врло разгранат вишечлани субјекат, па је енклитика остала у оквиру предикатске синтагме, и запрема постиницијални положај у њој: 'у директној **је** зависности...?'

(2) У другом је слична ситуација, с тим што је аутор испред предикатског дела поставио полупарентетички елемент, речцу 'у ствари', после које долази енклитика.

(3) Трећи пример је сасвим као први, с тим што је зарезом обележена нешто дубља пауза између субјекатског и предикатског сегмента.

(4) Последњи пример познат нам је са почетка анализе Бошковићеве грађе: када је заменички субјекат у иницијалној позицији, енклитика врло радо долази после њега.

8. Преостале су нам посебне конструкције, па ћемо их прегледати у овој тачки по реду и по конструктивним особеностима.

а) У реченици са глаголомском споном могућ је структурни обрт, тј. да предикатски сегмент дође цео испред субјекатског:

Јасан је **резултат** тога њихова разграничења РБ Ч 143; Главно је за нас **ово**... РБ Ч 150; Најважнији је **други** од њих, дужина вокала под наставком... РБ Ч 167.

Придевски предикативи ‘јасан’, ‘главно’, ‘најважнији’ — нашли су се пермутацијом на почетној позицији у конструкцији, а енклитика одмах за њима; субјекатски део следи за енклитиком. Обрт је свакако условљен преопсежном субјекатском синтагмом (и оним што следи, нпр. у другом случају то није нотирано), а енклитика је у оптималној позицији.

б) Располажемо и широм грађом за конструкције са пермутираним субјектом и предикативом. Реч је о случајевима у којима предикативна синтаagma има више чланова, а започиње падежном конструкцијом:

У источним и западним словнским језицима је обрнут **случај**... РБ Ч 55; За два друга јужнословенска језика, српскохрватски и словеначки језик, подједнако је карактеристична искључива **употреба** наставка -ица (-ница) као наставка за грађење номина лоци... РБ Ч 137; За све ове речи од значаја је само један **однос**, онај према основним глаголима РБ Ч 164; За сваку су групу карактеристична два еволутивна **ступња** РБ Ч 145; ...код њих је могућа двојака **интерпретација** њихова општег дела... РБ Ч 165.

(1) У првом примеру придевски предикатив поново је испред субјекта, али предикатска синтаagma оптерећена је прешироким детерминативом. Овај је постављен на почетак, а енклитика следи за њим. Решење није прихватљиво, и то највише стога што енклитика — са ритамског становишта, а наравно и са нормативнога — заузима неодговарајућу позицију. Приметили смо у ранијим анализама извесну склоност аутора према постиницијалној позицији за енклитику, и кад то није оптимално решење. Необично је ово одступање од те склоности. Према положају текста у збирци из које смо узимали грађу рекло би се да је то један о раних Бошковићевих радова, и да је он у стилизацији својих дела радио учећи и усавршавајући се.

(2) У другом је примеру субјекат ‘искључива употреба’ са својом разгранатом протезом смештен је с правом после предикатива, такође доста разуђеног и сегментираног у више делова. Енклитика је смештена у последњем од тих режњева: ‘подједнако је карактеристична’. Ту

је она у контакту са језгреним делом те синтагме, придевским предикативом ‘карактеристична’, и није предалеко од субјекта. Дакле, нађе-но је оптимално место за енклитику.

(3) И у трећем случају видан је разлог преласка субјекта у постпозицију предиката: за њим следи апонирана протетичка конструкција. Енклитика је и овде у потоњем режњу предиката, у вези са језгреном речи те синтагме, предикативом ‘од значаја’, управо у његовој постпозицији, и у контакту са првим режњем субјекатске синтагме, у којој је и сам субјекат ‘однос’.

(4) И у следећем по реду наведеном примеру: За сваку *су* групу карактеристична два еволутивна **ступња** — енклитика је могла стајати између субјекатске и предикатске синтагме: За сваку групу карактеристична *су* два еволутивна **ступња**... Разлог је режњевит састав предиката, и могућност да у постпозицији потоњег режња ‘карактеристична’ — она дође у контакт са субјекатском формацијом. Али и постиницијални положај је сасвим у реду, уз упозорење да је и овде испољена ауторова склоност према тој позицији, наравно од више могућих. На почетку расправе, да се посетимо, ову смо пјаву сврстали у књишки обојен стилски амбијент књижевног језика.

(5) У последњем примеру: ...код њих *је* могућа двојака **интерпретација** њихова општег дела... — енклитика је укључена у препонирану предикатску синтагму, и заузела је постиницијалну позицију у њој, па тиме и у целој конструкцији (претходни контекст нисмо забележили).

в) Код неких конструкција приметна је и овде почетна парентеза:

У вези с тим, у њему *је* сасвим природан велики **развитак** деминутивних наставака... РБ Ч 129; Затим, у свима *је* њима носилац ‘даље деминуције’, и од деминутива на -ько, -ько, и од оних на -ьце, само **наставак** -ко... РБ Ч 134; Иначе, у источним и западним словенским језицима наставак *је* за номина лоци којима је номен агентис у основи -ња... РБ Ш 139.

(1) Парентеза, наравно, по правилу не утиче на распоред енклитика, па у првом примеру она стоји у постиницијалној позицији препониране предикатске синтагме, што је оптимално решење.

(2) На истоме месту енклитика је постављена и у другом примеру. То је необичан положај, ма да је допуштен. Али састав предикатске конструкције је такав, да су друге позиције неудобне: Затим, у свима њима носилац ‘даље деминуције’ *је*, и од деминутива на -ько, -ько, и од оних на -ьце, само **наставак** -ко... // Затим, у свима њима носилац ‘даље деминуције’, и од деминутива на -ько, -ько, и од оних на -ьце, само *је* **на-**

ставак -ко... — Можда би најбоље било оно Маретићево решење — са акценатском формом егзистенцијалнога глагола испред субјекатске синтагме: Затим, у свима њима носилац ‘даље деминуције’, и од деминутива на -ько, -ько, и од оних на -ьце, *јесте* само **наставак** -ко...

(3) У последњем забележеном случају: Иначе, у источним и западним словенским језицима наставак *је* за номина лоци којима је номен агентис у основи **-ња**... — конструкција је необична због крајње несиметрије, тј. структурне неравнотеже предикатског и субјекатског дела: овом другом припада само ‘-ња’. Енклитика је у постиницијалном положају последњег предикатског сегмента, али предалеко од субјекта, што изазива недоумице око смисла реченице. И овде је излаз у замени енклитике пуним обликом глаголске споне, и у постављању њеном на прелазу између предикатске конструкције и субјекта: Иначе, у источним и западним словенским језицима наставак за номина лоци којима је номен агентис у основи (–) *јесте* **-ња**...

д) На крају, имамо и примера са једночланим саставом реченице, у којима егзистенцијални глагол и није спона, јер не везује ништа, већ просто носилац личних обележја, тј. обележја предикативности:

И ван сваке *је* сумње да је... РБ Ч 127; Несумњиво *је*, исто тако, да се... РБ Ч 140; Из овога *је* јасно да данашње разлике у значењу... РБ Ч 152; Главно *је* да се њихова употреба... РБ Ч 153; Јасно *је* да и данашње српскохрв. гатара... РБ Ч 164.

Енклитика је увек у постиницијалној позицији, било да се тиме укључује у формацију која образује окружење глаголу (И ван сваке *је* сумње...; Из овога *је* јасно...), или долази после ње (Несумњиво *је*...; Главно *је*...; Јасно *је*...).

3. НЕКОЛИКО РЕЧИ ЗАКЉУЧКА

1. Врло је осетљива енклитика егзистенцијалнога глагола у реченицама са номиналним и сл. предикативом што се тиче њеног смештаја у конструкцију реченице којој припада.

(а) Као спона између субјекта и предиката она тежи њиховој међупозицији.

(б) Али као енклитика — она би често морала бити постављена у постиницијални положај у конструкцији или њеном делу за који је ритамски везана.

(в) Излаз је у неким случајевима двојак: или енклитика напушта синтаксички одређено место и подвргава се ритамским законима; или бива замењена пуном формом егзистенцијалнога глагола.

(г) Норма није сасвим утврђена, али не трпи смештај енклитике предалеко од постиницијалне позиције.

2. Општи преглед грађе показује да аутори често нису сигурни у захтеве норме, па ни у то како да сачувају јасан смисао реченице. Грешке су у овој тачки сразмерно честе и код узорних писаца. Тиме је и стилска вредност њихових остварења донекле умањена.

3. Проф. Р. Бошковић, у просеку, успешнији је у разрешењу проблема што се тиче смештаја енклитике него остали писци текстова обрађених истраживањем.

а) Изгледа да његови почетни радови показују извесне слабости што се овога тиче, а каснији сведоче о ауторовом напретку у вештини стилизације текстова.

б) Проф. Р. Бошковић чак узима овај конструктивни детаљ као специфично стилизацијско средство, па тежећи постиницијалној позицији и тамо где други томе нису склони — постиже извесне интересантне, и стилски ефицијентне необичности.

в) У целини гледано, та се његова тежња може сматрати благим помаком ка књишким стилским навикама.

Jelena JOVANOVIĆ

ONE NORMATIVE PROBLEM IN THE LINEAR CLAUSE STRUCTURE
AS WELL AS THE WAZ OF SOLVING THE SAME IN THE TEXTS
OF THE PROFESSOR R. BOŠKOVIĆ

Summary

The position of the verbal enclitics in the substantive predicate is debated and it has been found that the professor R. Bošković considers this constructive detail as a specific or particular stylistic instrument.

